

การใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรมในยุคดิจิทัล:
ประเด็นสำคัญสำหรับห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทย
Fair Use in the Digital Era: Implications for Academic Libraries in Thailand

จอมขวัญ ผลภาสี¹

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในการใช้งานและการให้บริการสารสนเทศที่มีลิขสิทธิ์ (Fair use of copyrighted works) กับบริบทของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาและการสนับสนุนการเรียนการสอนยุคดิจิทัลในประเทศไทย โดยมุ่งศึกษาสาระสำคัญจาก Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries โดย Association of Research Libraries (ARL) และเพื่อเสนอแนวทางสำหรับห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทย ในการพัฒนากรอบที่ส่งเสริมการดำเนินการให้สอดคล้องกับบริบทการเรียนการสอนยุคดิจิทัล ตลอดจนการพัฒนา Fair Use Guidelines ที่มีความทันสมัยเพื่อสนับสนุนการดำเนินการด้านการใช้และการบริการสารสนเทศอย่างเป็นธรรม ทั้งนี้บทความนี้ได้อภิปรายข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยเพื่อศึกษาต่อไป

คำสำคัญ: ห้องสมุด ลิขสิทธิ์ การใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรม ยุคดิจิทัล

Abstract

This article aims at providing implications for Thai academic libraries in the development of fair use guidelines or statements that represent international standards in how to debate the

¹ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายเทคโนโลยีสารสนเทศ และ ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย,
E-mail: jomkwan_pol@utcc.ac.th

concerns of using copyrighted works in digital context. This article emphasizes the results from the analysis of the content from Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries published by Association of Research Libraries (ARL). Recommendation for further study is included.

Keywords: Library, Copyrights, Fair Use, Digital Era

ความเป็นมาหรือความสำคัญของปัญหา

การสนับสนุนการเรียนการสอนในยุคดิจิทัล มีองค์ประกอบสำคัญที่มุ่งเน้นเพื่อตอบสนองความต้องการและการใช้งานสารสนเทศของผู้ใช้บริการที่ขยายขอบเขตเพื่อลดข้อจำกัดในอดีต อาทิ การเข้าถึงสารสนเทศอย่างเต็มรูปแบบ ได้ตลอดเวลา ผ่านช่องทางที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายออนไลน์ที่อำนวยความสะดวกและรวดเร็ว รองรับอุปกรณ์ที่มีสถาปัตยกรรมและระบบปฏิบัติการที่แตกต่างกัน จากการสนับสนุนการเรียนการสอนที่กล่าวมานี้ มีประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องพิจารณาวางแผนและบริหารจัดการให้รัดกุมเพื่อประโยชน์ของผู้ใช้บริการ เพื่อความถูกต้องโปร่งใส เพื่อลดหรือกำจัดความเสี่ยงของผู้ให้บริการ และเพื่อให้สอดคล้องกับกฎหมาย คุณธรรม จริยธรรมที่เกี่ยวข้องได้อย่างสมบูรณ์

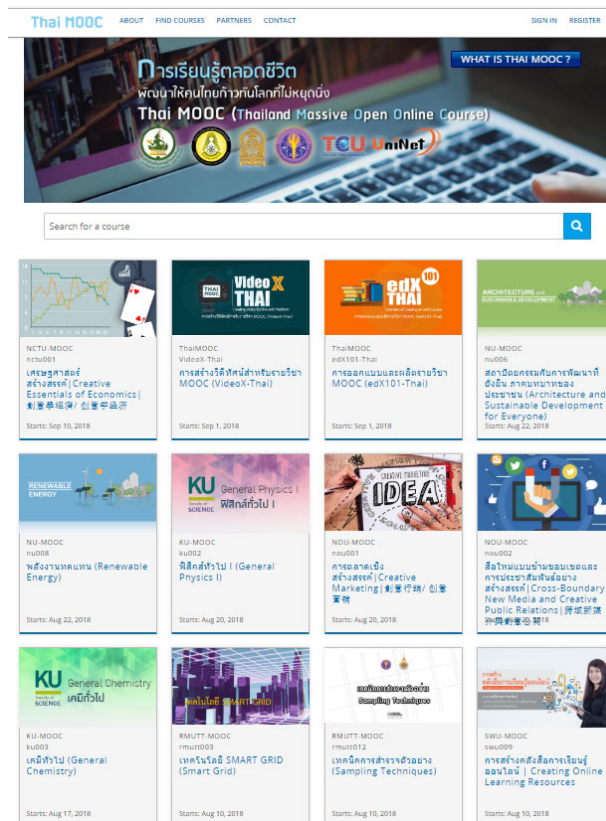
บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในการใช้งานและการให้บริการสารสนเทศที่มีลิขสิทธิ์ (Fair use of copyrighted works) ในยุคดิจิทัล กับบริบทการสนับสนุนการเรียนการสอนยุคดิจิทัล โดยมุ่งศึกษาสาระสำคัญจาก Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries โดย Association of Research Libraries (ARL) และเพื่อเสนอแนวทางสำหรับห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทย ในการพัฒนากรอบที่ส่งเสริมการดำเนินการให้สอดคล้องกับบริบทการเรียนการสอนยุคดิจิทัล ตลอดจนการพัฒนา Fair Use Guidelines ที่มีความทันสมัยสอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน

ทั้งนี้ข้อจำกัดของบทความนี้ได้แก่มุมมองที่เฉพาะเจาะจงในการศึกษาประเด็นสำคัญในตัวอย่างของต่างประเทศที่เปรียบเสมือนตัวแทนของสาระสำคัญเชิงนโยบาย เกี่ยวกับองค์ประกอบที่ต้องคำนึงถึงเมื่อจะพิจารณาการให้บริการสารสนเทศที่มีลิขสิทธิ์ ซึ่งข้อจำกัดนี้ จะเปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้พิจารณาถึงช่องว่างที่สามารถต่อยอดไปสู่การศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องที่บทความนี้ไม่ได้นำเสนอ อาทิ การศึกษามาตรการด้าน Fair Use ที่สถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทย หรือ สหรัฐอเมริกา หรือในประเทศอื่น ได้ดำเนินการ หรือแม้แต่

เรื่องการพัฒนาคู่มือหรือหลักการดำเนินการที่สอดคล้องกับบริบททางดิจิทัลในปัจจุบันของประเทศไทย
ในด้านการใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรม

บริบทของการเรียนการสอนยุคดิจิทัล

การเรียนการสอนในชั้นเรียนแบบเดิมได้รับการพัฒนาเปลี่ยนรูปโดยผสมผสานเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ ผสมกับทฤษฎีทางการศึกษา ผ่านกระบวนการการออกแบบหลักสูตร กิจกรรมการเรียนการสอน การวัดผล และ สื่อการเรียนการสอน ซึ่งมีกลไกและขั้นตอนการดูแลคุณภาพเพื่อให้เชื่อมั่นได้ว่าการเรียนการสอนจะประสบความสำเร็จในการถ่ายทอดและสร้างองค์ความรู้ให้แก่ผู้เรียนได้รับและได้พัฒนาตามวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอนตามมาตรฐานการศึกษา โดยความต้องการหลักสูตรออนไลน์และการเรียนการสอนด้วยสื่อดิจิทัล มีการเติบโตอย่างก้าวกระโดด การพัฒนาเปลี่ยนรูปการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในทิศทางที่ชัดเจนว่าการบูรณาการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ตลอดจนนวัตกรรมใหม่เพื่อส่งเสริมการออกแบบหลักสูตร กิจกรรมการเรียนการสอน และ สื่อการเรียนการสอนที่เปลี่ยนแปลงในหลายระดับ ส่งผลให้ผู้เรียนทุกพื้นที่ได้รับโอกาสทางการศึกษา ตัวอย่างเช่น ภาครัฐ ได้เปิด Thailand Cyber University ซึ่งมีรายวิชาและหลักสูตรที่เอื้อประโยชน์ให้ผู้เรียนสามารถเลือกลงทะเบียนเรียนได้ตรงตามความต้องการ ในรูปแบบที่ไม่จำกัดทางเลือก เรียกว่า Self-paced Learning และได้พัฒนาลัทธิรายวิชา Thai MOOC หรือ Thailand Massive Open Online Course (ภาพที่ 1) โดยพัฒนารายวิชาเพื่อการเรียนการสอนออนไลน์ ร่วมกับสถาบันอุดมศึกษาที่มีคณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ที่หลากหลายจากสถาบันอุดมศึกษามากกว่า 10 สถาบัน ปัจจุบันมีรายวิชามากกว่า 100 รายวิชา

ภาพที่ 1 หน้าจอ Platform Showcase รายวิชาใน Thai MOOC

จาก Thailand Cyber University และ ThaiMOOC ที่เป็นภาพรวมระดับชาติ สถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งได้พัฒนาหลักสูตรออนไลน์ขึ้นมากเช่นกัน อีกทั้งมีการปรับเปลี่ยนการเรียนการสอนผ่านกิจกรรมที่เน้นการใช้สื่อดิจิทัล โดยพัฒนาให้เป็นรูปแบบปรัชญาการเรียนการสอนประจำสถาบันที่ได้รับการยอมรับและยกย่องจากต่างประเทศ อาทิ มหาวิทยาลัยเอกชนแห่งหนึ่งได้พัฒนาระบบการเรียนการสอน Digital Hybrid Learning System ที่ขับเคลื่อนในระดับสถาบัน ฟูการพัฒนาเครือข่ายกับองค์กรชั้นนำระดับโลก เช่น Apple Inc. และ Microsoft เพื่อการพัฒนารายวิชา คลังแผนการสอน การออกแบบการเรียนการสอน การวัดผล และการใช้ผลิตภัณฑ์ Software ที่เป็นลิขสิทธิ์ ส่งผลให้การขับเคลื่อนการใช้ดิจิทัลเทคโนโลยีในการสร้างบทเรียน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การทำงาน การฝึกปฏิบัติ และการวัดผล ประสิทธิภาพความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ สามารถพัฒนาหลักสูตรออนไลน์ได้อย่างสมบูรณ์

จากการที่สถาบันอุดมศึกษาเปิดหลักสูตรออนไลน์เพิ่มขึ้นนั้นเป็นผลเนื่องมาจากพฤติกรรมและความต้องการของผู้เรียนที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี และความเข้าถึงเครือข่ายด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) นอกจากนี้การพัฒนานโยบายระดับชาติ มุ่งพัฒนาหลักสูตรที่ตอบโจทย์ในการผลิตบัณฑิตพันธุ์ใหม่ ให้มีสมรรถนะและทักษะตรงตามความต้องการและการพัฒนาของประเทศ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการขยายตัวของความต้องการใช้สารสนเทศดิจิทัลเพื่อประกอบการเรียนการสอนออนไลน์ดังกล่าว

สาระสำคัญ Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries
Association of Research Libraries (ARL)

ในปี ค.ศ. 2012 Association of Research Libraries (ARL) ร่วมกับ Center for Social Media, American University และ Washington College of Law at American University เพื่อพัฒนา Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries โดยสาระสำคัญของ Code นี้ยังคงใช้ได้จนถึงปัจจุบัน โดยมีบทบาทหนึ่งในการเป็นกรอบความเข้าใจสำหรับห้องสมุดนำมาใช้บูรณาการเข้ากับแผนและแนวทางการปรับตัวสู่การเปลี่ยนแปลงด้านบริการและด้านการดำเนินงาน ซึ่งห้องสมุดต้องปรับเปลี่ยนให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสารสนเทศดิจิทัล โดยหัวใจสำคัญยังคงอยู่ที่การใช้และการให้บริการสารสนเทศอย่างเป็นธรรม หรือ Fair Use เพราะการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จะทำให้มีความเป็นไปได้ในการเพิ่มช่องทางหรือโอกาสในการทำสำเนา เผยแพร่ และ แจกจ่าย สารสนเทศจากต้นฉบับได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นต่อไป

บทความนี้เสนอแนะให้มีการทดสอบภาวะความสอดคล้องของ Code of Best Practices in Fair Use ดังกล่าวในประเทศไทยและในบริบทของสภาพแวดล้อมทางดิจิทัลในปัจจุบันด้วยการทำวิจัยซ้ำตามแบบที่ ARL ได้เคยวิจัยเพื่อพัฒนาและทดสอบความสอดคล้องของ Code of Best Practices in Fair Use ผ่านกระบวนการทางการวิจัย เช่น การเก็บข้อมูลโดยที่ทีมงานได้เข้าสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงานในห้องสมุดและเก็บข้อมูลจากบุคลากรของห้องสมุดที่มีหน้าที่ด้านการกำหนดนโยบายทั่วประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งนี้ Code of Best Practices in Fair Use ซึ่งเป็นผลสำเร็จจากการวิจัยดังกล่าว ได้ระบุปัจจัย 4 ที่เป็นแกนหลักของ Fair Use ผ่าน ARL Infographic (ภาพที่ 2) ดังนี้

1. The Purpose and the character of the use หมายความว่าถึง วัตถุประสงค์และลักษณะการใช้งาน เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในมุมมองของ ARL และ ระบบกระบวนการยุติธรรมในสหรัฐอเมริกา จะพิจารณาว่าการนำไปใช้นั้นเกิดประโยชน์ที่ต่อยอดหรือไม่ ซึ่งหมายความว่ามีการเปลี่ยนแนวทางการสร้างสรรค์ สิ่งใหม่ แต่ทั้งนี้โดยทั่วไป และผู้ใช้งานหรือห้องสมุดผู้ให้บริการส่วนใหญ่จะพิจารณาจาก วัตถุประสงค์ในการใช้งานต้องไม่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์หรือแสวงหาผลกำไร

2. The nature of the work ซึ่งหมายความว่า ธรรมชาติ หรือลักษณะของงานที่มีลิขสิทธิ์ เช่น กรณีที่เป็นบทความจากหนังสือพิมพ์ บทความข่าวนั้นสามารถนำมาอ้างถึง หรือพิมพ์ใหม่เผยแพร่ซ้ำได้ ถือว่ายุติธรรม เพราะข้อความที่เป็นสาระในเนื้อหาข่าวดังกล่าว เป็นข้อเท็จจริง ทั้งนี้ในประเทศไทย อาจพิจารณาในมุมมองที่แตกต่างจากที่ ARL ระบุไว้ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณากรณีอื่น เช่น ในกรณีที่เป็นหนังสือที่ได้รับการทำสำเนาในรูปแบบอื่น ไม่ว่าจะเป็นการนำมาทำหนังสืออักษรเบรลล์ (Braille fonts) สำหรับผู้พิการทางสายตา เราอาจพิจารณาเห็นพ้องกันกับ ARL ว่าเป็นการนำมาสำเนาใช้ที่ยุติธรรม

3. The portion used in relation to the copyrighted work as a whole หมายถึง สัดส่วนที่ถูกนำมาใช้เทียบกับงานทั้งหมด เป็นแนวทางที่สถาบันการศึกษาหรือกฎหมายระบุว่าการใช้งาน เป็นเกณฑ์ เช่น ต้องไม่มากกว่าร้อยละเท่าใดอย่างชัดเจน เป็นต้น

4. The effect of the use upon the potential market ได้แก่ ผลกระทบจากการใช้เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ที่เป็นไปได้ตามปกติ ปัจจัยนี้อาจพิจารณาได้หลายมุมมอง อาจเป็นการสำเนาทำซ้ำเพื่อนำมาใช้ อาจเป็นการทำซ้ำด้านความคิด และ งานสร้างสรรค์ เช่น การสำเนาอีเมลหรือแนวคิดหลักของนวนิยาย อาจได้รับการพิจารณาว่าไม่เป็นการใช้ที่เป็นธรรม แต่หากเป็นการทำสำเนามาใช้ในการศึกษา การเรียนการสอน และ ไม่เผยแพร่ผ่านสื่อภายนอกรายวิชา ก็อาจต้องพิจารณาเพิ่มเติมประกอบกับปัจจัย ข้อ 1 ข้อ 2 หรือ ข้อ 3 ข้างต้น

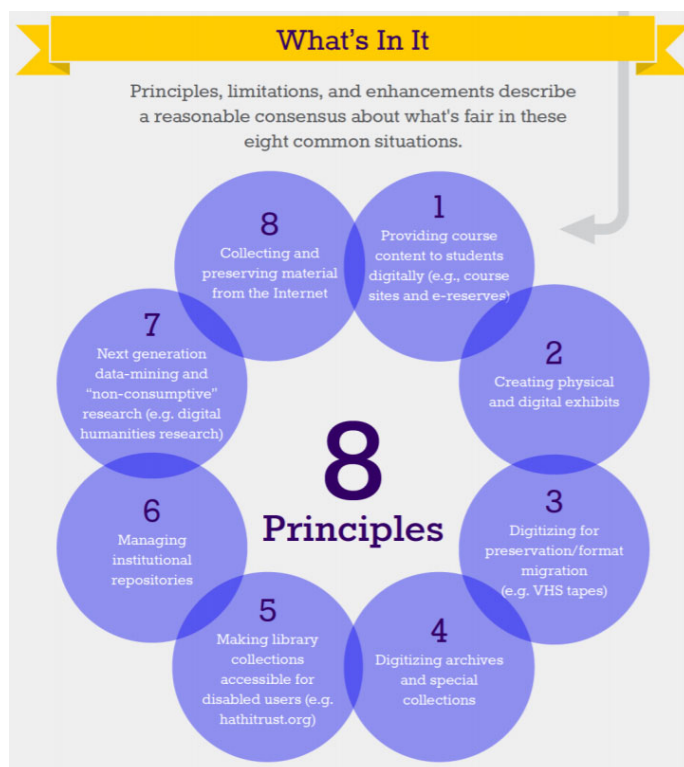
ภาพที่ 2 ปัจจัย 4 ที่ได้รับการยอมรับเป็นแกนหลักของ Fair Use ได้รับการเผยแพร่ผ่าน ARL Infographic

ทั้งนี้เมื่อผลการวิเคราะห์สาเหตุของปัจจัย 4 จาก Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries โดย Association of Research Libraries (ARL) ดังกล่าว สรุปได้ว่า ปัจจัย 4 ดังกล่าว มีรากฐานมากจากสถานการณ์การใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรม (Fair Use) 8 หัวข้อ โดยสามารถแปลความจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ ดังนี้ (ภาพ 3)

1. “Supporting teaching and learning with access to library materials via digital technologies”
การใช้งานสารสนเทศเพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนที่เข้าถึงทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุดด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล
2. “Using selections from collection materials to publicize a library’s activities, or to create physical and virtual exhibitions”
การใช้ทรัพยากรสารสนเทศที่คัดเลือกไว้แล้วเพื่อเผยแพร่ผ่านกิจกรรมของห้องสมุด หรือเพื่อจัดแสดงนิทรรศการในสถานที่จริงหรือทางออนไลน์

3. “Digitizing to preserve at-risk items”
การทำซ้ำในรูปแบบดิจิทัลเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรที่เสี่ยงต่อการสูญหายหรือเสียหาย มักใช้กับการแปลงเนื้อหาจาก Analog media เข้าสู่ Digital เช่น สื่อเทปบันทึก สื่อดิจิทัล เป็นต้น
4. “Creating digital collections of archival and special collections materials”
การสร้างคลังข้อมูลดิจิทัลสำหรับสารสนเทศที่เป็นจดหมายเหตุ ข้อมูลเชิงประวัติ และชุดข้อมูลพิเศษ เฉพาะกิจ
5. “Reproducing material for use by disabled students, faculty, staff, and other appropriate users”
การทำซ้ำเพื่อใช้สำหรับบริการแก่ผู้พิการที่เป็นนักศึกษา อาจารย์ บุคลากร หรือผู้ใช้บริการอื่นๆ ที่เหมาะสม
6. “Maintaining the integrity of works deposited in institutional repositories”
งาน Institutional Repository พัฒนาและบำรุงรักษาผลงานที่มีคุณค่าเพื่อนำเข้าสู่คลังปัญญาของสถาบัน
7. “Creating databases to facilitate non-consumptive research uses (including search)”
การสร้างฐานข้อมูลเพื่อใช้วิเคราะห์ ประมวลผล และอ้างอิงเฉพาะในการวิจัย
8. “Collecting material posted on the web and making it available”
เก็บข้อมูลสารสนเทศที่ได้รับการเผยแพร่บนอินเทอร์เน็ต

ภาพ 3 องค์ประกอบทั้ง 8 จาก Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries

การใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรม ยังคงเป็นเรื่องสำคัญในบริบทของการให้บริการสารสนเทศ โดยห้องสมุด ซึ่งมีคำถามยอดนิยมที่เกี่ยวข้องที่ ARL ใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนา Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries สามารถอธิบายความได้จากต้นฉบับ 3 คำถาม ดังนี้

1. "When and how much copyrighted material can be digitized for student use? And should video be treated the same way as print?"

เมื่อใด และ เท่าใดจึงจะเหมาะสมในการนำผลงานที่มีลิขสิทธิ์มาสำเนาดิจิทัลเพื่อการใช้ในการเรียนการสอน และ สื่อวีดิทัศน์ควรได้รับการพิจารณาหลักการเช่นเดียวกับสิ่งพิมพ์หรือไม่ อย่างไร

2. “How can libraries’ special collections be made available online?”

สำหรับห้องสมุด จะสามารถนำข้อมูล ชุดข้อมูลพิเศษ เฉพาะกิจ ให้เข้าถึงออนไลน์ได้อย่างไร

3. “Can libraries archive websites for the use of future students and scholars?”

ห้องสมุดจะสามารถรวบรวมเก็บเว็บไซต์ต่างๆ เพื่อให้ให้นักศึกษาและนักวิจัยสามารถเข้าถึงเพื่อใช้งานได้ในอนาคตได้หรือไม่

บรรทัดฐานสำคัญของทั้ง 3 คำถามนี้ มีเป้าหมายอยู่ที่ผลประโยชน์ ทั้งที่เป็นผลประโยชน์ที่เป็นคุณค่าและผลประโยชน์ที่เป็นราคา ที่อยู่ในผลงานที่มีลิขสิทธิ์ ซึ่งเจ้าของลิขสิทธิ์จะต้องไม่ถูกเบียดบังผลประโยชน์ทั้งหมดด้วยการใช้งานหรือการให้บริการผ่านห้องสมุด ทั้งฉบับที่จับต้องได้ และฉบับที่เป็นดิจิทัลผ่านบริการออนไลน์ของห้องสมุด เป็นต้น

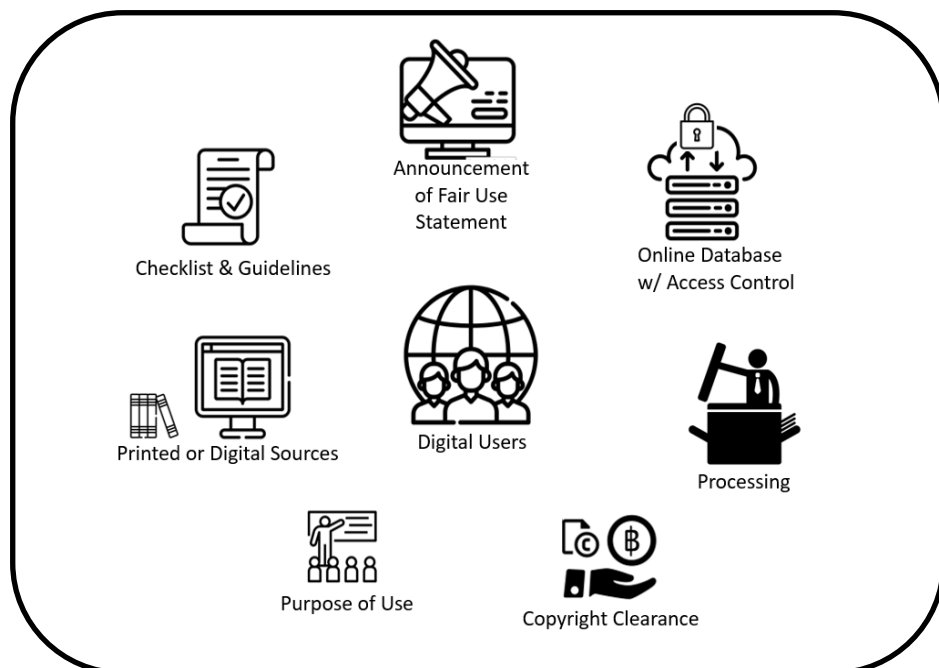
การบริการของห้องสมุดเพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนในยุคดิจิทัล

สำหรับการสนับสนุนการเรียนการสอนในยุคดิจิทัล ห้องสมุดมีบทบาทสำคัญในให้บริการสารสนเทศ ซึ่ง สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ให้บริการแหล่งสารสนเทศปฐมภูมิ (Primary sources) ได้แก่ การบริการสารสนเทศจากต้นแหล่งโดยตรงและ ให้บริการสารสนเทศจากแหล่งสารสนเทศทุติยภูมิ (Secondary sources) ได้แก่ การให้บริการสารสนเทศที่ได้ถ่ายทอดมาจากสารสนเทศปฐมภูมิ มาวิเคราะห์และเรียบเรียงใหม่ เช่น การรวบรวมทำเอกสารประกอบการเรียนการสอนฉบับดิจิทัลจากเอกสารต้นฉบับ ซึ่งเป็นการทำสำเนา หรือการทำซ้ำ เป็นต้น

ในอีกมุมมองหนึ่ง สารสนเทศที่มีให้บริการในห้องสมุด ได้รับการขยายขอบเขตจากฉบับตีพิมพ์ มาสู่ฉบับดิจิทัลมากยิ่งขึ้น ทำให้การบริหารจัดการ จำเป็นต้องขยายขอบเขตความสามารถในการดูแลปกป้อง สารสนเทศดิจิทัลให้ได้รับการใช้งานและเข้าถึงอย่างถูกต้องตามกฎหมาย หรือข้อบังคับ ข้อตกลงที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด โดยกลไกในการกำหนดการใช้งานและการให้บริการ จะเริ่มจากกลไกเชิงรูปธรรม ได้แก่ เอกสารสัญญา หรือข้อตกลง (License Agreement) มาสู่กลไกที่เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ เช่น เนื้อหา (Content), ฐานข้อมูลคลังสารสนเทศ (Database / Platform) และ ระบบบริหารจัดการ เช่น ระบบฐานข้อมูล Content Storage and Management และ ระบบ Authentication System เป็นต้น ซึ่งการออกแบบโครงสร้างการทำงานของภาพรวม จำเป็นต้องมีการพิจารณาถึงสาระสำคัญทางกฎหมาย

ของเนื้อหาที่มีลิขสิทธิ์ และการพิจารณาด้านองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในการใช้งานและการให้บริการสารสนเทศที่มีลิขสิทธิ์ (Fair use of copyrighted works) ในทุกขั้นตอน

ห้องสมุดสถาบันการศึกษา มีพันธกิจหลักในการสนับสนุนการเรียนการสอน ซึ่งกำลังพัฒนาไปสู่การสร้างบริการสารสนเทศดิจิทัลเพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนยุคดิจิทัล อาจมีการพัฒนาบริการให้ต่อยอดไปสู่การเข้าถึงโดยผู้ใช้บริการ อาทิ Electronic Reserves (e-Reserves) หรือ เอกสารสำรองในรูปแบบดิจิทัลสำหรับรายวิชา และเพื่อให้สามารถวางแผน ออกแบบแนวทางการดำเนินการได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ และป้องกันความเสี่ยงเกี่ยวกับปัญหาที่อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อสถาบันอุดมศึกษา หรือ ห้องสมุด เพื่อเน้นให้เป็นกลยุทธ์ของการจัดการเรียนการสอนในเชิงของการสร้างความตระหนักรู้ และ ป้องกันหรือลดโทษการคัดลอกวรรณกรรมหรือการละเมิดลิขสิทธิ์เป็นต้น โดยอาจพิจารณาตัวอย่าง 8 องค์ประกอบในการพัฒนาโครงการบริการสารสนเทศดิจิทัล (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ตัวอย่าง 8 องค์ประกอบพื้นฐานในการพัฒนาบริการ e-Reserves²

² Graphic icons from FLATICON

ภาพรวมของตัวอย่าง 8 องค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาโครงการบริการสารสนเทศดิจิทัล (ภาพที่ 4) ที่แสดงให้เห็นบริบทของการบริการสารสนเทศดิจิทัลแก่ผู้ใช้ในปัจจุบัน โดยแต่ละองค์ประกอบเป็นส่วนสำคัญร่วมกันในการขับเคลื่อนความตระหนักรู้และส่งเสริมการใช้งานสารสนเทศอย่างเป็นธรรมชาติ ตัวอย่าง เช่น การบริการสารสนเทศ Electronic reserves (e-Reserves)

องค์ประกอบที่ 1 ได้แก่ Announcement of Fair Use Statement เป็นผลสืบเนื่องจากกลยุทธ์ของสถาบันหรือห้องสมุด ซึ่งควรมีการพัฒนาสร้างความเข้าใจหรือการสร้างความเข้าใจเรื่องการใช้ทรัพยากรสารสนเทศดิจิทัล และเพื่อประกาศให้ผู้ใช้บริการทราบถึงและเกิดความเข้าใจในเรื่องของความเหมาะสมในการใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรมโดยทั่วกัน ผ่านช่องทางเช่น เว็บไซต์ของห้องสมุด หรือเอกสารเชิงนโยบายในคู่มือนักศึกษา

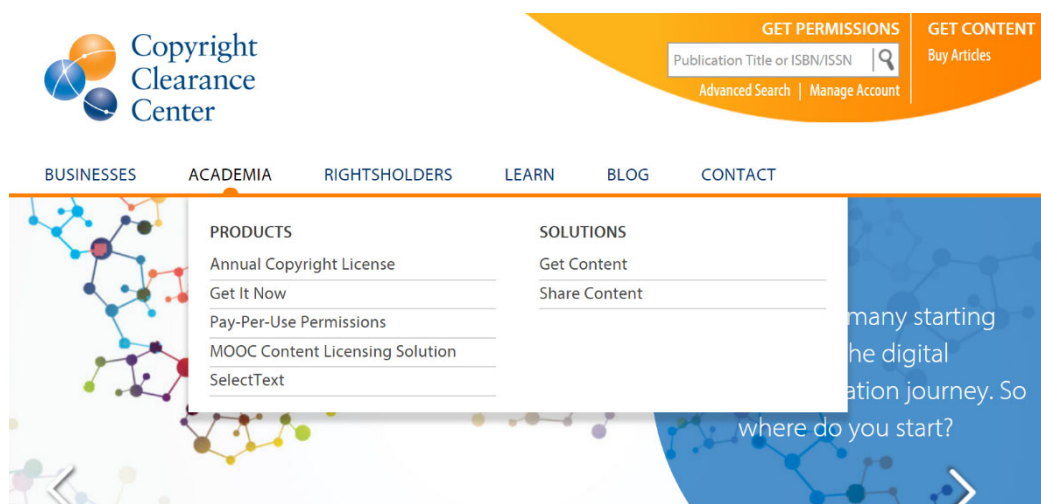
องค์ประกอบที่ 2 ได้แก่ Checklist หรือ Guidelines ซึ่งเป็นการนำ Fair Use Statement หรือนโยบายด้านการใช้ผลงานอันมีลิขสิทธิ์อย่างเป็นธรรม มาตีความและจัดการให้สามารถใช้งานได้ โดยการพัฒนาให้เป็นลำดับขั้นตอน หรือรายการเพื่อตรวจสอบเพื่อให้ผู้ปฏิบัติงานและผู้ให้บริการสามารถดำเนินการได้อย่างถูกต้องและเป็นรูปธรรม

องค์ประกอบที่ 3 ได้แก่ ทรัพยากรสารสนเทศ หรือ ผลงานที่มีลิขสิทธิ์ ซึ่งอาจมีอยู่ในรูปแบบสิ่งพิมพ์ หรือ อิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งจะมีผลต่อการขั้นตอนดำเนินการจัดเตรียมเพื่อให้บริการแก่ผู้ให้บริการ

องค์ประกอบที่ 4 ได้แก่ วัตถุประสงค์การใช้งาน ข้อนี้เป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากมีการระบุในเอกสารลิขสิทธิ์ส่วนใหญ่อนุญาตให้มีการใช้งานเพื่อการศึกษา การเรียนการสอนที่ไม่แสวงหาผลกำไร อย่างไรก็ตามก็มีการอนุญาตดังกล่าวเป็นการอนุญาตอย่างมีหลักการและขอบเขตของปริมาณและสัดส่วนของการให้ใช้ ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการใช้งานจึงควรได้รับการระบุอย่างชัดเจน ในด้านการนำไปใช้ ระยะเวลา สัดส่วนของผลงาน เป็นต้น

องค์ประกอบที่ 5 ได้แก่ Copyright Clearance เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจเพื่อให้การดำเนินการเตรียมสารสนเทศเพื่อให้บริการนั้น สามารถเดินหน้าต่อไปได้ ในปัจจุบันมีบริการที่ช่วยบริหารจัดการ Copyright Clearance สำหรับการให้บริการเพื่อการเรียนการสอนออนไลน์ เช่น หากมีการใช้งานสารสนเทศสำหรับระบบการเรียนการสอน ในแบบ MOOC จะมีบริการผ่านเว็บไซต์ <http://www.copyright.com/academia/moocs> (ภาพที่ 5) การให้บริการสำหรับ MOOC เรียกว่า MOOC Content Licensing Solution ซึ่งมีขั้นตอนการให้บริการเพื่อให้สถาบันผู้จัดการเรียนการสอนผ่าน MOOC จัดส่งรายการหนังสือหรือตำรา เอกสารประกอบการสอน สำหรับในแต่ละวิชา ให้ทีมงานเพื่อดำเนินการ

Copyright Clearance ให้ผู้จัดการเรียนการสอนได้รับ License เพื่อใช้ในรายวิชา และเพื่อนำเนื้อหาที่ต้องการใช้ใน MOOC มาใช้งานได้อย่างถูกต้องและเป็นธรรม

ภาพที่ 5 ตัวอย่างหน้าจอการให้บริการ Copyright Clearance สำหรับแวดวงการศึกษา

องค์ประกอบที่ 6 ได้แก่ การดำเนินการเตรียมเนื้อหา เพื่อให้บริการ ซึ่งต้องอาศัยบุคลากรที่มีความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ และสมรรถนะ ที่พร้อมดำเนินการในกระบวนการทำงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การสำเนาดิจิทัล การลงลายน้ำดิจิทัล (Digital Watermark) เพื่อระบุวัตถุประสงค์การใช้งานหรือข้อมูลการจำกัดสิทธิการใช้งานตามที่ได้รับอนุญาตหรือตามวัตถุประสงค์ที่ใช้งานได้ การพิจารณาระบุส่วนสำคัญของข้อตกลงหรือสัญญาการใช้งาน (License Agreement) เพื่อให้ปรากฏบนเอกสารดิจิทัล และเพื่อป้องกันการนำไปสำเนาซ้ำ ซึ่งหากมีการสำเนาซ้ำ จะปรากฏลายน้ำและข้อมูลเฉพาะการใช้งานที่ระบุไว้ ทำให้ผู้ใช้งานที่ไม่ได้รับอนุญาต ทราบถึงสิทธิการใช้งาน หากฝ่าฝืนหรือละเมิดสิทธิตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งต้นตามทีระบุนี้ จะเป็นความรับผิดชอบของผู้ละเมิดหรือฝ่าฝืน เป็นต้น ทั้งนี้องค์ประกอบนี้เป็นกลไกสำคัญที่จะกำกับการดูแลการเน้นย้ำให้ใช้สารสนเทศดิจิทัลอย่างเป็นธรรม

องค์ประกอบที่ 7 ได้แก่ การนำเนื้อหาขึ้นสู่ระบบสืบค้นได้ผ่านเครือข่ายออนไลน์เพื่อเปิดให้บริการ ผ่านกลไกที่สามารถระบุสิทธิการเข้าถึง เช่น การนำข้อมูลเนื้อหาจากบทเรียน จากบทความจากสารสนเทศประเภทภาพถ่าย หรืออื่นๆ นำเข้าสู่ระบบให้ใช้งานได้ในรายวิชาหนึ่ง และอนุญาตให้เฉพาะนักศึกษาผู้เรียนในรายวิชานั้นเข้าถึงได้

องค์ประกอบที่ 8 ได้แก่ ผู้ให้บริการในยุคดิจิทัล เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ที่ห้องสมุดหรือแหล่งบริการสารสนเทศดิจิทัล จำเป็นต้องตระหนักถึงความจำเป็นในการยืนยันเกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจในข้อตกลงบริการ หลักการใช้สารสนเทศดิจิทัลอย่างเป็นธรรม ระเบียบ และ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้กิจกรรมที่เกิดขึ้นในการใช้สารสนเทศดังกล่าวสอดคล้องกับข้อตกลงการบริการ และเพื่อป้องกันการใช้งานที่ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น การนำสารสนเทศดิจิทัลไปทำซ้ำส่งต่อ ทั้งนี้องค์ประกอบนี้ก็เป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลโดยตรงต่อความต้องการและการใช้สารสนเทศดิจิทัลอย่างเป็นธรรม

โดยสรุป องค์ประกอบทั้ง 8 นี้ เป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาโครงการบริหารสารสนเทศดิจิทัล เพื่อบริการแก่ผู้ใช้ในปัจจุบันสามารถจัดกลุ่มเป็นแนวทางได้ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการพัฒนานโยบายและแผน ด้านการพัฒนาระบบ และ ด้านการพัฒนา Workflow

1. ด้านการพัฒนานโยบายและแผน จะประกอบด้วยสิ่งสำคัญที่ช่วยวางรากฐานที่สำคัญให้แก่โครงการ การพัฒนาด้านนี้จะต้องใช้ข้อมูลที่ได้จากนโยบายใหญ่ขององค์กร และข้อมูลการสำรวจสภาพบริบท และความต้องการของผู้ใช้บริการ เพื่อประกอบเป็นภาพใหญ่สำหรับแผนของโครงการ ในขั้นตอนนี้สามารถแตกผลึกเป็นนโยบาย และ แผน Action Plan ของโครงการ ในส่วนของนโยบายนั้น สถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานที่จะให้บริการ ควรใช้สาระสำคัญในการพัฒนาอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อเป็นกลไกสำคัญในการป้องกันข้อผิดพลาดในการบริการ ดังตัวอย่างในสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งในต่างประเทศ สำหรับประเทศไทย ควรพัฒนาให้มีประกาศในหลักการและหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนด้านความเป็นธรรมในการใช้งานและการให้บริการสารสนเทศดิจิทัลที่มีลิขสิทธิ์ (Fair use of copyrighted works) ผ่านช่องทางเผยแพร่ อาทิ เว็บไซต์ เพื่อให้สาธารณะได้รับทราบ และ เพื่อแสดงออกถึงเจตนารมณ์ที่บริสุทธิ์ต่อการดำเนินการภายใต้วัตถุประสงค์ในการใช้ทรัพยากรดิจิทัลอย่างเป็นธรรมและไม่ละเมิดลิขสิทธิ์ ทั้งนี้ความชัดเจนในรายละเอียดเป็นสิ่งสำคัญซึ่งมีประเด็นที่ควรได้รับการอธิบายโดยตรงไปตรงมา เช่น การให้บริการสารสนเทศดิจิทัลอย่างเป็นธรรมได้รับการจำกัดความไว้ว่าอย่างไร สารสนเทศดิจิทัลที่ให้บริการนั้นมีต้นฉบับเป็นดิจิทัลหรือไม่ เอกสารดังกล่าวมีส่วนอย่างไรกับทั้งหมดของเอกสารฉบับเต็ม ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือเจ้าของลิขสิทธิ์

มีรายละเอียดใดให้ยกเว้นสำหรับการศึกษา หรือตามกฎหมายหรือไม่ ผู้ใช้ประโยชน์ มีกำหนดเวลาการใช้งานหรือไม่ เป็นต้น

2. ด้านการพัฒนาระบบ เป็นด้านที่สำคัญในการจัดเก็บ ดูแล บริหารจัดการ และ ให้บริการ ทั้งนี้ การออกแบบระบบที่ดี จะต้องตอบสนองเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ซึ่งมีประเด็นที่ต้องนำมาพิจารณา เช่น การวางระบบ การเชื่อมโยงกับเครือข่ายและฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ระบบในการจัดการสามารถควบคุมดูแลให้การใช้งานเข้าถึงได้เฉพาะผู้เรียนในรายวิชานั้นเท่านั้น และที่สำคัญควรมีระบบบริหารจัดการข้อมูลรายงานผลการใช้งานตามประเด็นสำคัญที่ผู้บริหารโครงการหรือสถาบันสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ไม่ละเมิดสิทธิด้านข้อมูลส่วนบุคคล หรือที่เกี่ยวข้อง

3. ด้านการพัฒนา Workflow หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลการให้บริการ จะพิจารณาในรายละเอียดด้านการวางแผน Workflow หรือขั้นตอนการทำงาน ที่ควรได้รับการเปรียบเทียบกับขั้นตอนเดิมเพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างที่ดีขึ้น เป็นประโยชน์มากขึ้นแก่ผู้ใช้บริการ หน่วยงาน และองค์กร อีกทั้งควรนำรายละเอียดปลีกย่อยของเนื้อหา มาพิจารณา เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ตกผลึกร่วมกันในทุกระดับ เนื่องจากจะใช้เป็น Workflow แกนหลักในการขับเคลื่อนและให้บริการต่อไป เช่น การลงลายน้ำดิจิทัล เพื่อระบุขอบเขตของการใช้งานฉบับดิจิทัล หรือ หากจำเป็นต้องขออนุญาตใช้งาน มีขั้นตอนอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้อง หรือแม้แต่ในกรณีที่มีความผิดจากการละเมิดลิขสิทธิ์ ผู้ใดจะรับผิดชอบ และ ผลจะเป็นอย่างไร

ดังนั้นสำหรับการสนับสนุนการเรียนการสอนในยุคดิจิทัล ห้องสมุดจึงเป็นกลไกที่รับภาระสำคัญในบทบาทที่แวดล้อมด้วยองค์ประกอบของบริบทในการให้บริการสารสนเทศดิจิทัล ทั้งที่เป็นแหล่งสารสนเทศปฐมภูมิ (Primary sources) และแหล่งสารสนเทศทุติยภูมิ (Secondary sources) ที่จำเป็นต้องได้รับการดูแลให้เกิดความเป็นธรรมในการนำมาใช้งานผ่านการบริการที่มีกรอบหรือขอบเขตที่ชัดเจน อีกทั้งมีความรับผิดชอบต่อการสร้างเสริมความตระหนักรู้ถึงคุณธรรมในการใช้สารสนเทศดิจิทัลที่เหมาะสมให้แก่ผู้ใช้บริการในยุคที่เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมีความพร้อมต่อ ยอดให้เกิดช่องทางที่สุ่มเสี่ยงต่อการละเมิดลิขสิทธิ์ได้อย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แม้ว่าจะเป็นบริการของห้องสมุดเพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนก็ตาม

สรุปและข้อเสนอแนะ

ความเปลี่ยนแปลงของบริบทการจัดการศึกษา การให้บริการสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนการเรียนการสอนในยุคดิจิทัล จึงจำเป็นต้องนำหลักการให้บริการมาบูรณาการเข้ากับปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญในสภาวะแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้ใช้บริการทั้งอาจารย์และนักศึกษามีความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้อีกองค์ประกอบสำคัญคือ ด้านของเจ้าของผลงานสารสนเทศที่ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์และความเป็นธรรม หากมีการนำมาใช้เพื่อการเรียนการสอน ในปริมาณและสัดส่วนที่มากกว่ากึ่งหนึ่ง หรือทั้งหมดของผลงาน จะเป็นธรรมได้อย่างไร เป็นต้น

การใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรมในยุคดิจิทัล และ Code of Best Practices in Fair Use for Academic and Research Libraries โดย Association of Research Libraries (ARL) ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ยังคงเป็นเรื่องจำเป็นต่อการให้บริการสารสนเทศในสถาบันการศึกษา ห้องสมุดจึงควรสะท้อนสภาพบริบทของการให้บริการและการดำเนินการเพื่อสร้างสรรค์ต่อยอดหลักการที่สอดคล้องกับสถานการณ์จริง ซึ่งบทความนี้เสนอให้ศึกษาต่อยอดจากหลักการหรือสภาพบริบทปัจจุบัน เพื่อพัฒนาแนวทาง หลักการ หรือกลไก เช่น Fair Use Guidelines ที่ส่งเสริมการดำเนินการให้สอดคล้องกับบริบทการเรียนการสอนยุคดิจิทัล ตลอดจนการพัฒนา ที่มีความทันสมัยสอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน เพราะหัวใจสำคัญของการบริการสารสนเทศ ในสถาบันการศึกษา เป็นการบริการเพื่อผู้ใช้บริการ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการเรียนการสอนที่ไม่แสวงหาผลกำไร จึงจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาหลักการเรื่องของการใช้สารสนเทศอย่างเป็นธรรม

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ประเด็นสำคัญที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ กับการดำเนินการเกี่ยวกับการใช้ผลงานที่มีลิขสิทธิ์ ได้แก่ ค่าตอบแทนหรือผลประโยชน์ จากผลงานที่มีลิขสิทธ์นั้น ที่ผู้ที่เป็นเจ้าของลิขสิทธ์พึงได้จากการใช้งานตามปกติ นั้น จะไม่ควรได้รับผลกระทบจากการนำมาใช้เพื่อการศึกษา โดยเฉพาะหากมีการทำซ้ำผ่านกระบวนการทั้งทางสิ่งพิมพ์ที่เป็นการสำเนาเอกสาร และด้วยการสำเนาอิเล็กทรอนิกส์เพื่อบริการออนไลน์ของห้องสมุด จึงควรได้รับการศึกษาต่อยอดเพื่อหาแนวทางที่สามารถรองรับการบริหารจัดการให้เกิดผลกระทบในทางบวก ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ใช้งาน สถาบันการศึกษา และ ต่อผู้ถือครองลิขสิทธ์ในผลงาน

นอกจากนี้ ในระดับประเทศ อาจพิจารณาให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมีบทบาทร่วมกันพิจารณาสร้างแนวทางเสมือนการทำซ้ำ กระบวนการของ ARL เพื่อสร้างสรรค์ผลงานที่ใช้ได้จริงในประเทศ และในภูมิภาค ผ่านกระบวนการทางวิจัย เช่น การเก็บข้อมูลโดยทีมงานได้เข้าสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงานใน

ห้องสมุดและเก็บข้อมูลจากบุคลากรของห้องสมุดที่มีหน้าที่ด้านการกำหนดนโยบายทั่วประเทศ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในระดับประเทศ และ ระดับภูมิภาคต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- โครงการมหาวิทยาลัยไซเบอร์ไทย. (2561). *โครงการมหาวิทยาลัยไซเบอร์ไทย Thailand Cyber University Project*. สืบค้น 14 พฤษภาคม 2561, จาก <https://www.thaicyberu.go.th/en>
- American Library Association. (2006). *Fair use and electronic reserves*. Retrieved May 13, 2018, from <http://www.ala.org/advocacy/copyright/fairuse/fairuseandelectronicreserves>
- Aufderheide, P. & Jaszi, P. (2011). *Reclaiming fair use: How to put balance back in copyright*. Chicago: University of Chicago Press.
- Deubel, P. (2018). Punishment or policy change: A case of plagiarism in a dissertation. *Journal of Educational Research and Practice*, 8(1), 101-112.
- Hobbs, R. (2010). *Copyright clarity: How fair use supports digital learning*. Thousand Oaks: Corwin.
- Hobbs, R. (Ed.). (2018). *The Routledge companion to media education, copyright, and fair use*. New York: Routledge.
- Russell, C. (2004). *Complete copyrights: An everyday guide for librarians*. Chicago: American Library Association.
- Smith, L. (2002). *Frequently asked questions about electronic reserves: Managing electronic reserves*. Chicago: American Library Association.

ThaiMOOC. (2018). *ThaiMOOC: Lifelong learning space for all*. Retrieved May 13, 2018, from <https://www.thaimooc.org>

The Association of Research Libraries (ARL). (2012). *Code of best practices in fair use for academic and research libraries*. Retrieved June 15, 2018, from <http://www.arl.org/storage/documents/publications/code-of-best-practices-fair-use.pdf>

The Association of Research Libraries (ARL). (2013). *Fair use fundamentals*. Retrieved May 13, 2018, from <http://fairuseweek.org/wp-content/uploads/2015/02/ARL-FUW-Infographic-r4.pdf>

The Association of Research Libraries (ARL). (2013). *The good news about library fair use*. Retrieved May 13, 2018, from <http://www.arl.org/publications-resources/2875#.W21YANlZy2w>